

ЯНКА ТРАЦЯК

КАТАЛІЦКІ ФАКТАР У РАЗВІЦЦІ
Ї ФАРМАВАННІ БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ Ё XIX СТ.

Прыняцце хрысціянства паводле ўсходне-візантыйскага абраду ў X ст. ня толькі заклала асновы беларускай культуры як культуры хрысціянскай, пра што пераканаўча сведчаць жыцці й дзейнасць сьвятых, але й фармавала адпаведны сьветапогляд і характар народу. Далучэнне пэўнай часткі тэрыторыі Вялікага княства Літоўскага да Каталіцкага Касцёла (лацінскі абрад) у XIV-XV стст., хоць і не магло спрыяць адзінству духу й маналітнасці веры (праваслаўнай), але дало магчымасць азнаямлення й прыняцце заходнеэўрапейскага варыянту культуры. Далейшыя сацыякультурныя працэсы (у тым ліку й сучасныя) на тэрыторыі Беларусі будуць моцна залежыць ад суседніх дзяржаваў-дамінантаў і прыярытэтных канфесіяў. Увогульце, трэба прызнаць, што ні адна з канфесій не праявіла сябе ў гісторыі Беларусі самастойна як з'ява духоўнай неабходнасці. Справа тут ня столькі ў канфесіях, колькі ў мэтодах і дзеяннях, мэтах і разліках канкрэтных прадстаўнікоў царкоўнага й дзяржаўнага пагаднення. Не адмаўляючы важнасці фактару хрышчэння Русі кіеўскім князем Уладзімірам, усё ж такі адзначым, што рэлігійная патрэба як з'ява духоўнай неабходнасці ў дадзенай акцыі істотнага значэння не адыгрывала. Пасля ж, у XVI-XIX стст., праваслаўе як інстытуцыя выкарыстоўваецца дзяржавай і служыць сродкам апраўдання Масковіі ў яе прэтэнзіях на беларускія землі. З другога ж боку (ў гэтым сэнсе), ролю князя Уладзіміра выканаў князь Ягайла, што дало магчымасць афіцыйнаму ўмацаваньню пазыцыі каталіцтва, ў далей-

шым – прэрагатыва польскай прысутнасці. У пратэстанстве (кальвінізм) – найбольш відавочны палітычны ўхіл – аўтарытэт Мікалая Радзівіла Чорнага і дзяржаўная падтрымка на ўзроўні караля Рэчы Паспалітай Аўгуста II. Царкоўная Унія 1596 г., – не адмаўляючы важнасці адзінства хрысціянскай Царквы, – адзначым, што без вырашэння праблемы на дзяржаўным узроўні, без падтрымкі вярхушкі магнатаў і шляхты, для якіх рэлігійныя патрэбы не былі першаснымі й лёсавырашальнымі, такая унія была б немагчымай. Усё гэта можа быць падставай для наступнай высновы: сам факт прыняцця хрысціянства, яго пашырэнне й існаванне ў сярэднявеччы ня сталі зьявамі ўнутранага суперажывання й пераарыентацыі сьвядомасці, не былі той духоўнай неабходнасцю й патрэбнасцю, якая надае сэнс існуючаму, робіць грамадства рэлігійна сьвядомым і адукаваным¹. Хрысціянства, пры ўсім яго гуманізме, пры ўсёй любові да бліжняга (абсалютна не зразумелыя для ўчарашніх паганцаў паняткі), стала зьявай сацыяльна-палітычнай неабходнасці. Ці ня з гэтай нагоды вельмі ўстойлівымі аказаліся паганскія звычаі ў людзкой сьвядомасці. Для ўчарашняга паганца новая вера ўспрымалася разуменьнем таго, што так трэба: трэба так хрысціянства, хадзіць у царкву, так маліцца, але гэта мала каго пераконвала ў неабходнасці адрачэння ад паганскіх вераванняў. Хрысціянскі Бог для народа з большага заставаўся патаемнай, невядомай і містычнай асобай. Хаджэнні па канфесіях у XVI ст. (росквіт кальвінізму, масавы пераход у каталіцтва, пасля гэтакі ж пераход да Уніі) і, нарэшце, дзяржаўнае ўмяшанне ў справе ўратавання праваслаўя ў XIX ст., яскрава сьведчаць, што хрысціянская ідэя была недзе на другасным плане, а г. зн., што шлях да Бога падмяняўся шляхам да «кесара» з усімі, адсколь выцякаючымі, палітычнымі хібамі. Нельга адназначна сьцвярджаць, што народ абьякава ўспрымаў такі гандаль Богам, але яму, у большасці, было ўсёроўна, якога заўтра аб'яваць бога. Другая справа, як гэты «гандаль» уплываў на яго сьвядомасць. Такая колькасць хрысціянскіх багоў і іх прапаведнікаў, якая звалілася на долю беларускага народу, выклікалі недавер і падазрэнні да гэтых багоў. Ва ўсякім разе, кансэрватызм беларусаў у многім тлумачыцца такім жа недаверам і падазрэннем да ўсяго новага. Але ўсё новае не ўспрымалася паводле ўласнага пераканання. Да новага, звычайна, трэба было альбо прывыкаць, альбо прыстасоўвацца. Цікавая характары-

¹ І. І. Трацяк, *Рэлігійныя універсаліі ў працэсе фармавання духоўнай культуры беларусаў*, у: *Актуальныя праблемы мировой художественной культуры: Материалы міжнарод. науч. конф.: В 2 ч. / под ред. проф. У. Д. Розенфельда*, Гродно: ГрГУ, 2002, ч. 1, с. 168-171.

стыка беларуса XIX ст. падаецца паводле „Матэрыялов для географіі і статыстыкі Росіі, зібраных офіцэрамі Генэральнага штаба по Мінскай губерні: „Даследуйце душу былога уніята і вы часьцей знойдзеце ў ёй такія рысы, якія прама ўказваюць на поўны індэферэнтызм, на нейкую абы-якавасьць у справах веры. Спытайце, напрыклад, у былога уніята, якой ён веры: ”а казённай, паночку”, – адкажуць вам некаторыя, разумеючы пад гэтай назвай, вядома, веру праваслаўную, іншыя ж і цяпер працягваюць даваць ёй уціхую назву схізмацкай”². Ня лепшую сітуацыя была ў беларусаў-каталікоў і беларусаў-праваслаўных – адныя належалі да „польскай” веры, а другія – да „рускай”. Хрысьціянскі Бог для народа заставаўся ўсё ж той патаемнай, невядомай і містычнай асобай, толькі з той розьніцай, што ён яшчэ павінен быць „рускім” (праваслаўным), альбо „польскім” каталіком. Адметнасьць гэту адзначыў Вінцэсь Каратынскі ў др. палове XIX ст.: «Навука Хрыста зрабіла на яго толькі фармальны ўплыў: селянін нізашто ня сядзе за стол, не вымавіўшы пацеры, але вымаўленых пацераў не разумее»³.

Зразумела, што ў гэтым размаістым канфэсійным руху кожная з канфэсіяў прыўнесла свой непаўторны ўклад у фармаваньні адметных і якасных рысаў беларускай культуры, але ў дадзеным артыкуле хацелася б зьвярнуць увагу на новы віток адраджэньня й фармаваньня беларускай культуры, як культуры ідэнтыфікаванай з канкрэтным народам і адпаведнай тэрыторыяй. Такія нацыятворчыя працэсы прыпадаюць на XIX ст. і працякаюць пад моцным уплывам духоўных асобаў і прадстаўнікоў грэка-каталіцкага й рымска-каталіцкага веравызнаньняў, у асноўным, з мясцовай шляхты, – што, ў дадзеным кантэксьце, і будзем мець на ўвазе як каталіцкі фактар.

У сучаснай афіцыйнай беларускай гістарыяграфіі можна заўважыць тэндэнцыі да аднабаковасьці ў асьвятленьні ролі канфэсійнага фактару ў гісторыі беларускай культуры, а менавіта: усё, што было прыўнесена каталіцтвам і уніяцтвам, зьяўляецца, быццам бы, чужым беларускаму народу й, толькі праваслаўе сфармавала адметную культуру нацыі. Хоць факты, якраз у большасьці, сьвярджаюць адваротнае.

Але перш-наперш варта было б адзначыць найбольш важныя моманты сацыякультурнай сітуацыі, якая склалася напрыканцы XVIII-XIX стст.

Прыкладна, у гэты час у Эўропе назіраецца інтэнсіўнае фармаваньне нацыяў і нацыянальных дзяржаваў паводле сваіх адпаведных прыкметаў, што

² *Канфэсіі на Беларусі (к. XVIII-XX ст.)*, пад рэд. У. І. Навіцкага, Мінск, 1999, с. 42.

³ Каратынскі Вінцэнт. Творы / Уклад., прадм. і камент. У. Мархеля. Мінск: Маст.літ., 1994.

не магло не паўплываць на нацыянальную палітыку Рэчы Паспалітай. У XVIII ст. польскі фактар становіцца дамінуючым фактарам у сацыякультурнай прасторы Вялікага княства Літоўскага (сарматызм, самаапалячванне шляхты, польскамоўная літаратура, рэлігія, тэатр, музыка, заканадаўства, права). Польшча ўспрымаюцца як адна й тая ж зьява, а словы зьяўляюцца сінонімамі. За насельніцтвам Рэчы Паспалітай (Польшчай) замацоўваецца адна назва паводле дамінуючай народнасці, якой былі палякі (характэрная зьява дамінацыі этнасу для шматнацыянальных дзяржаваў). Такім чынам, беларусы, літвіны, літоўцы, украінцы атаясамліваюцца з палякамі. Пасьля падзелаў Рэчы Паспалітай, дамінацыя польскасці яшчэ больш умацняецца. Польшча становіцца сімвалам бырацьбы за вызваленне краю для ўсіх вышэйзгаданых народнасцяў. Пераканаўчымі довадамі дамінацыі польскасці могуць служыць наступныя факты, а менавіта: у ходзе сакрэтнага дазнання па віцебскай губерні ў 1854 г. высветлілася, што, „нягледзячы на тое, што губерня ўжо даўно знаходзіцца ў складзе Расійскай імперыі, насельніцтва не перастала называць сябе палякамі, а праваслаўных – маскалямі. Памешчыкі ж размаўляюць або па-французску, або па-польску”⁴; альбо, архіепіскап Менскі й Бабруйскі Рускай Праваслаўнай Царквы а. Міхаіл Галубовіч (беларус паводле паходжання) веў свой дзёньнік за 1858-1860 гг. на польскай мове⁵. І падобных прыкладаў можна прывесці вельмі шмат. А становішча й адносіны да ўсяго гэтага простага народа вельмі трапна ахарактарызаваў беларускі рымска-каталіцкі ксёндз Адам Станкевіч: „Dla narodu bylo usiorouna: ćuzaja mowa polskaja, ćuzaja i rasiej-skaja, ale da polskaj uzo jon byu prywykśy, dy usio uciskanaje, kryudzanaje, jak zausiody bywaje, mnoha u sabie maje maralnaj sily i krasy”⁶.

Намаганьні вярнуць Рэч Паспалітую (1794, 1812, 1931 гг.), як агульную дзяржаву народаў, не апраўдаліся, што стала адной з прычынаў звароту да ўласнаэтнічнай гісторыі й культуры. Тым больш, што польскасць знаходзілася ў апазіцыі да расейскіх уладаў. Барацьба Расейскага царызму й Рускай Праваслаўнай Царквы з уніяцтвам і каталіцтвам, робіць гэтыя канфесіі апазіцыйнымі й яшчэ больш аб’ядноўвае іх з польскасцю. Такім чынам, этнаканфесійныя сфэры падзяляюцца на дзьве істотныя й варожыя часткі: палякі-каталікі (што адно й тое самае) й рускія-праваслаўныя (так-

⁴ *Канфесіі на Беларусі (к. XVIII-XX ст.)*, Навук. рэд У. І. Навіцкі, Мінск, 1998, с. 41.

⁵ *Дыярыюш з XIX сагоддзя: Дзёньнікі М. Галубовіча як гіст. крыніца*, Язэп Янушкевіч, Мінск, 2003, с. 350.

⁶ A. Stankiewicz, *Rodnaja mowa u światyniach*, Wilnia: Adbitka z „Chryścijanskaj Dumki”, 1929, s. 57.

сама, словы – сінонімы). Месца для літвінаў, альбо для беларусаў пры такім падзеле, зразумелая, рэч, быць не магло – адны зыходзілі з палітычна-культурнай сцэны, другія не пасьпелі заявіць пра сябе настолькі, каб іх пачулі й заўважылі. Вядомы дасьледчык беларускай мовы й гісторыі Янка Станкевіч з такой нагоды піша: „Беларусы, на думку маскоўскага ўраду, павінны былі стацца разьдзеленымі на два непрыяцельскія табары, янычарамі, якія, б’ючыся паміж сабою, мусілі самі сябе зьніштожыць. Скасаваньнем уніі й забаронаю ў касьцёлах і цэрквах беларускае мовы маскоўскі урад Міколы I зрабіў над Беларускаім Народам праступленьне, роўнага якому няма ў гісторыі Беларусі”⁷. (Дарэчы, мэтода траўлі адзін на аднаго ўдала была выкарыстана ў Беларусі Сталіным і яго памагатымі ў 1930-40 гг.).

Праваслаўнае насельніцтва, у асноўным прыгонныя сяляне, невялікая колькасьць беднай шляхты й мяшчане, істотнай ролі ў жыцьці краю не адыгрывала. Пры Рэчы Паспалітай выбітныя людзі вымушаны былі шукаць падтрымкі ў Маскве, але ўжо ў XIX ст. такая патрэба адпала. Праваслаўе стала пануючай рэлігіяй у краі. Выступаць супроць цара, было аналагічным выступленьню супраць Царквы. А яшчэ спрацоўвала звычайнае абалванваньне наконт таго, што праваслаўныя, яе у РП, так і ў Расеі зьяўляюцца адным народам. Вось чаму праваслаўная большасьць асаблівай актывізацыяй у культурна-грамадзкіх працэсах не вылучалася. Шмат што залежыла ад праваслаўнага духавенства, якое, нягледзячы на сваю слабадукаванасьць, было надзейным сродкам царскай палітыкі па русіфікацыі „паўночна-заходняга” краю.

Тым ня менш, роля хрысьціянскіх канфесій і, у першую чаргу, удзел духавенства ў гісторыі таго, ці іншага народу, у фармаваньні нацыянальных культур, можа быць іншы раз вырашальнай (каталіцтва й каталіцкае духавенства ў гісторыі й культуры Польшчы й Славеніі; праваслаўе ў гісторыі Расеі, Балгарыі, Сербіі).

Трохі інакшай склалася сітуацыя ў беларусаў. Функцыю, менавіта, такой Царквы, магла б выканаць Грэка-Каталіцкая Царква. Магла б, але гістарычна так склалася, што такія працэсы не былі паўнакроўнымі і, тым больш, не даведзеныя да завяршэньня. Ліквідацыя ўніяцтва ў XIX ст. было асабістай трагедыяй большасьці ўніятаў, але гэта ня стала трагедыяй нацыі, бо нацыя яшчэ толькі фармавалася Адбыўся падзел вернікаў на „рускіх” і „палякаў” паводле аналогіі „трэцяга ня дадзена”, але, менавіта такі падзел заставіў задумацца былых уніятаў над пытаньнем сваёй нацыянальнасьці, бо

⁷ Б. Скарыніч, *Аб беларусах лацінніках*, „Спадчына”, 1992. № 4, с. 82.

відавочным было тое, што яны не належаць ні да адных, ні да другіх. „Воссоединению униатов” спрыяла й такая акалічнасьць, як адсутнасьць устойлівага нацыянальнага фактару (мова, сьвядомасьць, патрыятызм, нацыянальны гонар) сярод вернікаў і духавенства грэка-каталіцкага веравызнаньня. Пры іншых абставінах такую зьяву можна было б разглядаць як цноту, але ў дадзенай сітуацыі гэта стала добрай навукай рыма-католікам. Згадаем гісторыю з „распалачваньнем касцёлаў”, што, пры ўсім сваім дзяржаўна-праваслаўным гвалце, царскім уладам так і не ўдалося давесцьці да канца. І вялікая заслуга ў гэтым супраціве польскага рымска-каталіцкага духавенства. Таму й ня дзіўна, што адны зь першых, хто сьведома зацікавіўся этнасам, як этнасам Белай Русі, альбо этнасам Літвы (Літвы гістарычнай)⁸ былі грэка-каталіцкія сьвятары, альбо выхадцы з уніяцкіх сем’яў⁹. Паводле А. Цьвікевіча: „Першыя праявы гэтае сьведомасьці мы адносім да першых дзесяцігодзьдзяў XIX веку, калі ў мурах Віленскага ўніверсітэту заляжыўся гурток беларускіх (рутэнскіх) адраджэнцаў у асобах Ігната Даніловіча, Міхаіла Баброўскага, Язэпа Ярашэвіча ды іншых”¹⁰. Пра кожнага зь іх можна гаварыць як пра выбітных людзей сваёй эпохі, але адзначым толькі некаторыя моманты. Так, Міхаіл Баброўскі – будучы ўніяцкім сьвятаром – паклаў пачатак навуковага скарызнаўства й беларусазнаўства, Ігнат Даніловіч – з уніяцкай сям’і – гісторык дзяржавы й права ВКЛ, марыў вярнуць да жыцьця мову Статута ВКЛ 1588 г., (абодва, будучы выкладчыкамі Віленскага ўніверсітэту, зьвярнуліся да распрацоўкі беларускай нацыянальнай ідэі). Варта згадаць Платона Сасноўскага – уніяцкага сьвятара – даследчыка гісторыі ўніяцтва... У сям’ях уніяцкіх сьвятароў нарадзіліся Яўхім Храптовіч, Ігнат Анацэвіч, Антон Марціноўскі, Юзаф Кавалеўскі, Францішак Савіч... і кожны зь іх унёс свой удзел у агульную скарбонку краёвай культуры, культуры трох народаў: беларусаў, палякаў, літоўцаў. (Праўда, тут ёсьць і адваротныя выпадкі, а менавіта: сумнавядомыя дзеячы па ліквідацыі ўніяцтва сьвятары Язэп Сямашка, Антоні Зубко, Васіль Лужынскі, Міхаіл Галубовіч, таксама, паходзілі з уніяцкіх сем’яў і былі, у свой час, уніяцкімі сьвятарамі).

⁸ Пад Беларусыя маецца на ўвазе Віцебская, Магілёўская, Смаленская й частка Менскай губерні; пад Літвой – Віленская й Гарадзенская губерні.

⁹ На гэты факт упершыню зьвярнуў увагу рымска-каталіцкі кс. Адам Станкевіч: *(Bielaruski chryścijanski ruch: historyčny narys, Vilnia: Chryścijanskaja Dumka, 1939, s. 272.*

¹⁰ А. Цьвікевіч, *Западно-руссизм: Нарысы з гісторыі грамадзкай мысьлі на Беларусі ў XIX і пачатку XX в., пасьяслоўе А. Ліса. 2-е выд. Мінск, Навука і тэхніка, 1993, с. 187.*

Але, пакуль яшчэ існавала Ёнія, Полацкі арцыбіскуп Грэка-Каталіцкай Царквы Якуб Адам Окіелла-Мартусевіч, каб супрацьстаяць русіфікатарскім тэндэнцыям у Царкве сваіх калегаў па іерархіі, выдаў загад аб абавязковай падпісцы кожнага сьвятара, „які дбае пра душы, каб яны падмацоўвалі сваіх парафіянаў у веры Хрыстовае Словам Божым на зразумелай мове”. Незразумелымі ж мовамі на той час былі царкоўнаславянская й польская.

Вельмі нязначнай й асьцярожнай была праца рымска-каталіцкага духавенства паводле беларускага пытання. З аднаго боку, стаць адкрыта ў абарону беларусаў-каталікоў, яно не магло з нагоды сваёй спольшчанасьці і відавочны былі памкненьні прывесьці да польскасьці й каталіцкую часту насельніцтва, з другога ж – яно разумела, што калі ня будзе знойдзена паразуменьне й агульная мова між імі, дык гэтая частка зь цягам часу можа быць страчанай і для Касьцёла, і для Польшчы. Але, калі ў параўнаньні з Праваслаўнай Царквой, у якой ані на хвілінку, праз усё XIX ст., не загучала беларуская мова й не было выдадзена аніводнай беларускай рэлігійнай кніжкі, дык Каталіцкі Касьцёл, хоць штосьці ды рабіў. Так, да прыкладу, у час сьвяткаваньня юбілейнага году (юбілейным годам быў абвешчаны 1825 г.) у каталіцкіх і ўніяцкіх храмах на Віцебшчыне й Меншчыне былі праведзены казаньні на беларускай мове.

У 1835 годзе з дазволу свецкіх уладаў і з апрабацыяй Віленскага рымска-каталіцкага біскупа Енджэя Беньядыкта Клангевіча ў Вільні выходзіць катэхізоўка *Krotkie zebranie nauki chrześcianskiej dla wiesniakow mowiacych jezykiem polsko-ruskim wyznania rzymsko-katolickiego. Wilno, w drukarni dyeczej, 1835*”. Катэхізоўка гэтая, нягледзячы на такія загалоўкі, напісана добрай беларускай мовай, што не магло не зацікавіць дасьледчыкаў у пытаннях аўтарства тэксту, тым больш, што гэтая была першая беларускамоўная кніга ў XIX ст., выкладзеная лацінскім (польскім) шрыфтам. Былі меркаваньні наконт Міхаіла Баброўскага, ён дастаткова валодаў беларускай мовай і мог быць складальнікам, альбо, ва ўсякім разе, рэдактарам, але, на гэты час, ён быў ужо праваслаўным сьвятаром у м. Шэрашаве, што ставіць пад сумненьні яго ўдзел у гэтай справе. Цікавыя дагадкі ў сувязі з гэтай катэхізоўкай выказаў беларускі рымска-каталіцкі сьвятар Уладзіслаў Талочка. Напачатку ён прыводзіць цытату з справаздачы генерал-губернатора М. Мураўёва з нагоды паўстаньня 1863 г., у якой згадваецца, што ў краі „Найбольш уплывовым быў біскуп жмудзкі Волончэўскі, каторы ў 40-вых гадах, а значна прад тым, як стаўся біскупам, заахвочваў да думкі аб уласнай бацькаўшчыне, вучыў дзяцей папольску (*NB, напэўна ня толькі папольску!*)” і пісаў розныя падбураючыя адозвы. Далей у гадох 50-х пад яго ўплывам паказаўся лемантар жмудзкі і „беларускі ў польскай мове”, а ксяндзы пе-

радзяваліся за прыставаў і праводзілі прапаганду друкаў”¹¹. Няма падстаў ня верыць генерал-губернатару краю, які быў добра праінфармаваным ў гэтай справе, але, такое разыходжаньне ў датах, выклікае пэўны сумнеў. Між тым кс. Уладзіслаў Талочка піша, што „гэты уступ із справаздачы пазваляе нам разagnaць цемру, якая засланыла дагэтуль выданую 100 гадоў таму (1835) першую каталіцкую беларускую катахізмаўку, уложаную разам з лемантаром польскім” і зьвязвае яе выданьне з біскупам Казімерам Мацеям Валанчэўскім, які ў 1824-1828 гг. студыяваў тэалёгію ў Віленскім універсітэце, а з 1939 г. быў запрошаны на працу ў Віленскую духоўную акадэмію, і які не аднойчы „меў справы з беларускаю моваю”. „Пры тым, – піша кс. У.Талочка, – час студыяў Волончэўскага ў Вільні супадае з паваротам Міхаіла Баброўскага з заграіцы, калі прозьвішча гэта прыцягвала да сябе думкі моладзі агулам, а духоўнай прадусім, бо-ж прывёз ён з сабой з Зах.Эўропы сьветлы і адраджэнчы павеў. Сярод прафэсараў тагочаснага віленскага ўнівэрсытэту быў так-жа ведамы Ігнат Даніловіч, каторага праца і зацікаўленьне з галіны навукі права збліжыла яго да праблемы беларускай, ці да праблемы народу... Усё гэта разам узятае, – працягвае кс.Талочка, – мусіла надаць псыхіцы Волончэўскага пэўны кірунак, які выліўся ў дасканальна згарманізаваную дваістасьць яго прац і заслугаў у гісторыі Касьцёла і Краю. У гісторыі Касьцёла запісаўся ён, як цьвёрды і мудры баяўнік яго правоў і вольнасьці, а ў гісторыю Літвы, а як сёньня ўжо бачым і Беларусі, астанецца яго прозьвішча зьвязана з пачаткам адраджэньня беларускага народу, праз сьцьверджаньне аснаўных яго правоў на ўжываньне ў касьцэле роднай мовы”¹².

Сучасны беларускія дасьледчыкі хацелі б бачыць у якасьці аўтара Катэхізмаўкі 1835 г. Ігната Даніловіча¹³. Але, як у першым, так і другім выпадку, іх довады жадаюць быць больш пераканаўчымі.

Чарговы катэхізм быў выдадзены ў Вільні ў 1845 г.¹⁴ Паводле сьцьверджаньня Адама Станкевіча „частка гэтага катэхізму напісана па беларус-

¹¹ П. Кантрыба, *Новае з гісторыі беларускай мовы ў XIX стаг. у Каталіцкім Касьцёле*, Калосьсе. 1936, Кн. 3 (7), с. 178-179.

¹² Тамсама, с. 179.

¹³ М. Хаўстовіч, *Ігнат Даніловіч і „Катэхізіс” 1835*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, [Białystok], 1999, № 12, с.144-152.

¹⁴ *Katechizm o czci cesarza Wszecch Rossyi, czyli objaśnienie czwartego przykasania Boskiego w stosunku do zwierzchności krajowaj. Za Najwyższym rozkazem, dla użycia po školach i kościolach Rymsko-Katolickich wiejskich wydrukawany. Nakład i druk T.Glusberga księgarza i typografa škol białorusk. nauk.okr.*

ку»¹⁵. У 1862 г. з адпаведнымі дазволамі і апрабатай друкуецца ў Варшаве *Elementarz dla dobrych dzieciok katolikou*, на 40 старонках якога зьмешчаны катэхізм, пацеры, некалькі малітваў і песьня „О! Мой Божа, веру табе”. Духоўныя ўлады прапусьцілі яго праз расейскую цэнзуру як польскамоўны, друкуючы яго лацінскім шрыфтам, бо беларуская мова ў тэя часы была пад забаронаю. Вось і ўсе рэлігійныя друкаваныя выданьні, якія выходзілі ў XIX ст. на беларускай мове.

На працягу 1860-70 гг. група рымска-каталіцкіх сьвятароў праводзіла на Віцебшчыне казаньні на беларускай мове, пра што сьведчыць Адам Станкевіч у сваёй кнізе *Rodnaja towa u światyniach*. (Wilnia, 1929) і што пацьверджаецца рукапісамі саміх казаньняў, якія знаходзяцца ў Цэнтральнай бібліятэцы АН РБ¹⁶. Яшчэ адзін момант казаньняў згадвае а.Уладзіслаў Талочка: „Кс. Ян Баркоўскі, вікары парафіі Тургельскай, Віленскага пав., за згодай свайго пробаршча, 23 мінулага лістапада 1869 г. сказаў казаньне па-беларуску (бач.357)”¹⁷ (згаданая цытата прыводзіцца з кнігі кс. Паўла Кубіцкага *Bojownicy kapłani za sprawe kościoła i Ojczyzny w latach 1861-1915, cz. 2, t. I*). Кс. Талочка аналізуе гэты факт наступным чынам: „Ці зрабіў гэны вікары гэта з пракананьня, ці толькі з волі свайго пробаршча, ці пачуваўся да беларускасьці, ці можа, як бы выглядала з прозьвішча, быў шляхціцам і палякам і ўважаў беларускую мову за меншае зло, як расейскую – трудна сёньня вырашыць. Фактам аднак ёсьць, што ксёндз гэны сваім казаньнем, як гэта можна было і спадзявацца, лішняга захапленьня ў расейскіх уладаў ня выклікаў, бо калі іншыя за запачаткаваньне мовы расейскай у касьцёле атрымалі ордэны сьв. Станіслава 2 ці 3 ступені, крыжы на грудзі, лепшыя парафіі, або былі прадстаўлены да ўрадавай нагароды, – аб Баркоўскім гісторык (П. Кубіцкі – Я. Т.) толькі натуге: «ёсьць праект унесьці яго ў агульны сьпісок з тымі, каторыў урад мае адрожніць»”¹⁸.

Пробаршам у Тургелях, з загаду якога кс. Баркоўскі сказаў сваё казаньне, быў кс. Язэп Вельжэўскі, але іншых фактаў яго прыхільнасьці да беларускасьці не зафіксавана.

Важным фактарам у фармаваньні нацыянальнай культуры былі езуіты. Езуіты, пасья забароны свайго ордэна (1773) папам рымскім, засталіся толькі на тэрыторыі Расейскай імперыі з дазволу Кацярыны II, але, як слу-

¹⁵ А. Stankiewicz, *Rodnaja towa u światyniach*, s. 61.

¹⁶ Цэнтральная бібліятэка Акадэміі Навук Рэспублікі Беларусь. Адзел рэдкіх кніг і рукапісаў. Ф. 23.

¹⁷ П. К а н т р ы б а, *Новае з гісторыі беларускай мовы ў...*, с. 178.

¹⁸ Там-жа.

шна заўважае М. Хаўстовіч, яны мусілі даводзіць, што яны не палякі, мусілі называцца беларускімі езуітамі¹⁹. Інакш, іх дзейнасць супярэчыла б расейскай палітыцы ў адносінах да польскага пытання. Магчыма, гэта быў і фармальны момант, але нельга не заўважыць той факт, што большасць знакамітых асобаў і вядомых дзеячоў краёвай культуры былі выпускнікамі езуіцкіх навучальных устаноў, а менавіта Віленскай і Полацкай акадэміі, калегіумаў і школак у Віцебску, Гродне, Клімавічах, Магілёве, Мсьціслаўі, Нясьвіжы, Оршы, Полацку, Пінску, Чачэрску. Так, у езуіцкім калегіуме ў Полацку вучыліся Ян Баршчэўскі, Вінцэнт Бучынскі, Валенці Ваньковіч, Рамуальд Падбярэзскі, Вінцэнты Рэут, Гаўдэнты Шапялевіч; у Брэсцкім калегіуме – Юльян Нямцэвіч, у Магілёўскім – Ян Аношка, а Эдвард Масальскі, Юзаф Масальскі й Гаўдэнты Шапялевіч скончылі Полацкую езуіцкую акадэмію. Менавіта вучні і студэнты полацкіх і іншых езуіцкіх школ і Акадэміі сталіся распрацоўшчыкамі беларускай нацыянальнай думкі” – сьцьвярджае М. Хаўстовіч²⁰. Нагадаем толькі некаторыя факты. Так, пра Яна Аношку ў расейскім друку пісалі як пра першага народнага паэта Беларусі²¹; у гэтым часе добра вядомымі былі творы Яна Баршчэўскага на беларускай мове: *Бунт хлопаў, Дзеванька, Гарэліца*; у артыкуле *Беларусь і Ян Баршчэўскі* Рамуальд Падбярэзскі зьвярнуў увагу на беларускамоўную творчасць пісьменнікаў Францішка Рысінскага, Манькоўскага, Тадэуша Лада-Заблоцкага, Яна Баршчэўскага, надзяляючы іх тытулам „народных беларускіх”²². Дарэчы, у згаданым артыкуле Рамуальд Падбярэзскі зьвяртае ўвагу й на такі факт: ”І ў мінулыя часы Беларусь мела сваіх разумовых прадстаўнікоў, калі так можна назваць няздольных прыхільнікаў вялікіх узораў класіцызму...”. І згадвае колькі прозьвішчаў зь ліку тых, хто ўвайшоў у гісторыю польскай бібліяграфіі. Сярод іх езуіты Францішак Багамалец, Мікадзім Мусніцкі, Ян Мігановіч. А калі да гэтага пераліку дадаць прозьвішчы тых, хто вучыўся ў езуітаў (Анёл Доўгірд, Тадэвуш Корсак, Якуб Накцыяновіч, Францішак Князьнін, Марцін Матушэвіч, Станіслаў Незабытоўскі, Канстанцін Тышеквіч, Іахім Храптовіч) і тых, хто зьвязаў свой лёс з езуіцкім ордэнам (Францішак Богуш, Францішак Карпінскі, Міхал Кар-

¹⁹ Хаўстовіч, *Ігнат Даніловіч...*, . s. 146.

²⁰ Тамсама.

²¹ *Літаратура Беларусі: Першая палова XIX ст.: Хрэстаматыя*, уклад., аўт. прадм. біягр. даведак і камен. К.А. Цьвіркі. Мінск: Беларуская навука, 2000, с.13.

²² Р. Падбярэзскі, *Рамуальд. Беларусь і Ян Баршчэўскі*, у: *Пачынальнікі: 3 гістарычна-літаратурных матэрыялаў XIX ст.*, уклад. Г. В. Кісялёў. Мінск: Беларуская Навука. 2003, с. 53-78.

повіч, Альберт Каяловіч, Войцех Каяловіч, Адам Нарушэвіч, Юзаф Маралеўскі, Марцін Пачобут-Адлянцікі), дык у гэтым сэнсе можна гаварыць пра творчую й навукова-інтэлектуальную пераемнасць езуіцкіх навучальных устаноў, якая цягнеца ад XVI ст. Нагадаем, што найбольш вядомымі дзеячамі культуры XVI-XVII стст. у ВКЛ былі якраз тыя, хто атрымаў адукацыю ў езуіцкіх навучальных установах (Мяленці Сматрыцкі, Пётра Скарга, Андрэй Баболя, Сільвестар Косаў, Казімір Лышчынскі, Мікалай Лянчыцкі, Сімеён Полацкі, Мацей Сарбеўскі й іншыя). Мы згадалі далёка не ўсіх дзеячоў, але й гэтага дастаткова для таго, каб ўбачыць высокі ўзровень інтэлекту й творчага імпульсу тых, хто вучыўся ў езуітаў і адзначыць іх ролю ў кантэксце беларускай культуры.

Увогульле, колькі слоў трэба сказаць пра іншыя навучальныя ўстановы пры каталіцкіх ордэнах і манастырах. Яны мала чым адставалі ад езуіцкіх. Нагадаем, што пасля падзелу Рэчы Паспалітай (РП) такія школы трымалі: піяры ў Лідзе, Шчучыне, Любяшове, Лужках; дамініканцы – у Гродне, Навагрудку, Забелах; базыліяне – Барунах, Віцебску, Гродне, Жыровічах, Магілёве; каноннікі рэгулярныя – у Слоніме, Лыскове; францысканцы ў Пінску й іншыя. Так, семінарыю пры кляштары базіліян у Віцебску скончылі Тадэуш Лада-Заблоцкі й Геранім Марцінкевіч. Абодва добра вядомыя ў гісторыі польскай і беларускай літаратур. Творчасць Лады-Заблоцкага прасякнута глыбокімі патрыятычнымі матывамі да Беларусі (*Ваколіцы Віцебска*), а Геранім Марцінкевіч вядомы як аўтар беларускамоўнага драматычнага абразка *Адвяхорак*. Дамініканскую школку ў Гародні скончыў Ігнат Легатовіч – пісаў на беларускай мове – захаваўся адзін твор *Скажы, вяльможны пане*, а ў Навагрудзкай дамініканскай школцы вучыліся Ян Чачот і Адам Міцкевіч – асобы добра вядомыя, як ў Польшчы, так і ў Беларусі. Піярскую школу ў Шчучыне скончылі Ануфры Петрашкевіч – актыўны дзеяч Таварыства філаматаў – і Ігнат Дамейка – філамат і вучоны XIX ст.

У такіх навучальных установах, што нельга не адзначыць, важным фактарам у вучэбным і выхаваўчым працэсе быў сам дух каталіцтва: яго мэтода, прасякнутасць і пераканаўчасць. Выпускнікі такіх устаноў, з большага, на ўсё жыццё заставаліся вернымі й хрысціянству й каталіцтву, пра што пераканаўча сьведчыць само жыццё і творчая спадчына многіх вышэйзгаданых літаратараў і навукоўцаў. Зразумела, што ў гэтых школах панаваў моцны дух польскага патрыятызму, але, ён не мяшаў вызначыць ня толькі правільныя арыентацыі ў жыцці, але й бачыць свой край як адзінае цэлае, бачыць сваю малую Радзіму, бачыць Літву й Беларусь. Пазьней многія, пераймаючы такія польскія патрыятызм, становіліся беларускімі патрыётамі.

Наступным важным этапам фармавання нацыянальнай сьвядомасці й асэнсаванай дзейнасці быў Віленскі ўніверсітэт. Да закрыцця царскімі ўладамі (1832) ён быў цэнтрам навуковага, культурнага й грамадзкага жыцця краю. У сьценах універсітэту найбольш перадавыя й прагрэсіўныя ідэі набывалі тэарэтычныя абгрунтаваныя й арганізацыйныя формы для далейшай рэалізацыі. Маецца на ўвазе філяматычнае таварыства Іяхіма Лявелея, таварыствы шубраўцаў, філяматаў, прамяністых, філярэтаў. Цікавую цытату прыводзіць Кастусь Цвірка з кнігі Паўла Баброўскага *Русская Греко-униатская церковь в царствование Александра I* (СПб, 1890): „у 10-20 гадах XIX ст. у Заходніх губернях утварылася... малавядомая партыя, на чале якой былі некаторыя прафесары Віленскага ўніверсітэта (маецца на ўвазе – І. Даніловіч, М. Баброўскі й іншыя – К. Ц.)”, што „марылі аб адраджэнні беларускай мовы, на якой быў выдадзены Літоўскі статут”²³. Так, уплыў вышэйзгаданых прафесараў на даследча-навуковае захапленне студэнтамі ўніверсітэту сваёй мовай, гісторыяй, культурай быў, без сумневу, вялікім, што й стала адным з абавязковых пунктаў дзейнасці філяматаў і філярэтаў і што моцна паўплывала на фармаванне свайго, краёвага патрыятызму. Акалічнасць гэту заўважыў нават Навасільцаў (папячыцель Віленскай вучэбнай акругі), які зазначаў, што допыты філяматаў і філярэтаў „ясно обнаруживали, что под словом приверженности к своему краю разумелось не приверженность к Российской империи вообще, но только к губерниям, составляющим виленский университетский округ...”²⁴. „Якраз адсюль, – піша Кастусь Цвірка.– ад гэтага „лакальнага патрыятызму ішла і павышаная цікавасць філяматаў і філярэтаў да свайго беларускага народа, да яго традыцыйнай культуры, да абрадаў і звычаяў, да багатай вусна-паэтычнай творчасці беларусаў. Ніколі яшчэ дагэтуль не назіралася такога шырокага і плёнага „наплыву” у літаратуру беларускага фальклору, як гэта бачым у творах філяматаў і філярэтаў”²⁵. Не зьяўляўся прынцыповым для філяматаў і філярэтаў і моўны фактар. Характэрныя асаблівасці іх мовы трапна вызначыла польская даследчыца Зоф’я Кавын-Кужова ў артыкуле „Мова філяматаў і філярэтаў” („Prace językoznawcze”, нр 1963, 36): „мова ўцягвала ў сябе ўсё болей беларускіх асаблівасцяў, набываючы ў выніку гэтага характар пера-

²³ Я. Ч а ч о т, *Наваградскі замак: Творы*, уклад., пер. польскамоўных. твораў, прадм. і камент. К. Цвіркі. Мінск: Маст.літ., 1989. с. 8.

²⁴ *Філяматы і філярэты. Зборнік*, уклад., пер. польскамоўных твораў, прадмова, біяграфічныя даведкі пра аўтараў і каментарыі К. Цвіркі. Мінск: Беларускі кнігазбор, 1998, с. 20.

²⁵ Тамсама, с. 21.

ходнага дыялекту”, „свядомае запазычванне і макаранізаванне”²⁶. Кастусь Цвірка робіць высновы, што – „гэта рэгіянальная мова „літоўскай” шляхты, той „пераходны дыялект”, які фактычна быў тагачаснай беларускай літаратурнай мовай і які яны хацелі яшчэ болей „збеларусіць”²⁷. Безумоўна, пацьверджаннем сказанаму могуць быць толькі самі творы. Дарэчы, беларускамоўная спадчына філяматаў і філярэтаў амаль што не захавалася, апрача твораў Яна Чачота, творчасць якога вельмі высока ацэнена ў беларускім літаратуразнаўстве, да прыкладу: „Ян Чачот – гэта досвітак новай беларускай літаратуры, яе першыя крокі, прадвесне нашага нацыянальнага адраджэння. Ён быў сапраўднай пуцяводнай зоркай для многіх пакаленняў беларускіх пісьменнікаў, яркім прыкладам самаадданага служэння свайму народу”²⁸. Вядома, што ўсе філяматы й філярэты з прыхільнасцю ставіліся да мовы народа, сярод якога жылі й да якога належалі самі, і, безумоўна, яны стаялі ў вытокаў фармаваньня гэтай мовы.

У палітычным пляне, несумненна, філяматы й філярэты выкрасцілі-зоўвалі польскую нацыянальную ідэю, якая ў іх набывала мэты й сэнс. Але ім не была чужой і беларуская ідэя, да якой яны зьвярталіся ў плане культурным. З аднаго боку, іх творы ўзбагачалі польскую літаратуру, з другога – гэтыя творы былі сваімі, роднымі для насельніцтва Беларусі й Літвы; яны рабілі значны ўплыў на фармаваньне культурнай, рэлігійнай, палітычнай, этнічнай і нацыянальнай сьвядомасьці людзей краю, „краёўцаў”, – тых, хто жыў на тэрыторыі былога Вялікага княства Літоўскага. Важна нам яшчэ адзначыць і тое, што філяматы й філярэты (А. Міцкевіч, Я. Чачот, Т. Зан, А. Петрашкевіч, Ф. Малеўскі, М. Рукевіч, І. Дамейка, Ю. Кавалеўскі, А. Ходзька, А. Адынец і іншыя) ў асноўным паходзілі родам з этнічнай Беларусі й усе належалі да рымска-каталіцкага веравызнаньня.

Да рымска-каталіцкага веравызнаньня належалі й аўтары першых літаратурных твораў на беларускай мове, тых твораў, якія стала ўвайшлі ў хрэстаматычны курс беларускай літаратуры XIX ст., а менавіта: Вікенці Равінскі (*Энеіда* навыварат), Ян Баршчэўскі (*Бунт хлопаў*), Паўлюк Багрым (*Зайграй, зайграй, хлопча малы*). Праўда, ў савецкім літаратуразнаўстве даводзілася, што *Энеіда*... ананімны твор і нічога не гаварылася пра вытокі сьветапогляду Паўлюка Багрыма. А, між іншым, для кс. Адама Станкевіча не існавала аніякай ананімнасьці, калі ён пісаў: „Vinces Ravinski (1782-1842)

²⁶ Цыт. паводле: *Філяматы і філярэты. Зборнік*, с. 20.

²⁷ Тамсама, с. 21.

²⁸ Ч а ч о т, *Наваградскі замак: Творы*, с. 5.

piša pabielarusku „Eneidu” (niezadouha pašla 1812 h.) u jakoj sposabam śmiachotnym, u klasyčnaj abstanoucy apisvaje byt biełarusa j daje peršuju sprobu biełaruskaha piśmenstva u rodnaj biełaruskaj movie”²⁹. Зьвярнуў увагу кс. Адам Станкевіч на Паўлюка Багрыма як на выхаванца кс. Войцеха Магнушэўскага: „Кс. Магнушеускі, łacinski ksiondz, byu peršym, jaki pašla za-niарadu biełaruskaha narodu nia curausia jaho i svajej pracaj peršy pryčyniusia da jaho adradžeńnia. U im byli astatki taho chryścijanstva, jakoje jašče nia bylo spolščanym j jakoje jašče dazvaliala jamy bačyć praudu i u biełaruskim narodzie. Byu jon probaščam u Krošyne. Lubiu biełaruski sialanski narod, što stahnau u panščynie, baraniu jaho ad kryudy, havaryu z im pabielarusku i rupiusia ab jaho aśvecie. Meu jon školu, u jakoj vučylisia biełaruskija dzietki i z jakoj vyjšau pieršy biełaruski sialianski paet Pauluk Bahrym”³⁰.

Своеасаблівай старонкай у культурна-грамадзкім руху зьяўляюцца 30-50 гг. XIX ст. Зразумела, што й тут відавочны ўплыў і дамінацыя прадстаўнікоў рымска-каталіцкага й грэка-каталіцкага веравызнаньняў, хіба што толькі з той розніцай, што сярод іх больш акрэсьлена вызначаецца й ідэнтыфікуецца нацыянальны фактар: польскі, беларускі, літоўскі. Яскравым прыкладам таму можа быць Каятан Касовіч (з уніяцкай сям’і), пад псеўданімам „Белорус К. К.” друкуе ў газеце В. Бялінскага *Молва артыкул Беларускае песня* і яшчэ палемізуе з М. Грэчам, адстойваючы самабытнасьць беларускае мовы. Але выбар псеўданіма як нельга лепш характарызуе яго носьбіта³¹. Нельга не пагадзіцца з М. Хаўстовічам, які адзначае, што ў гэты час „цяжкую ношу беларускага працаўніка мусілі ўзяць на сябе тыя, хто сваёй творчасцю ў польскай літаратуры не пакінуў і следу. Але для беларусаў іх дзейнасьць, іхняя творчасць мае пэўную вартасць. Напрыклад, у 1837 годзе тры браты Грымалоўскія – Валяр’ян, Клеменс, Юльян – выдалі ў Пецярбургу трохтомнік вершаваных твораў, ужо ў тытуле зборніка акрэсьліваючы сваю нацыянальную прыналежнасьць як беларусаў³². Дарэчы, варты заўважыць, што гэта першае выданне, на тытульным лісце якога аўтары гаварылі пра сваю нацыянальную самасьвядомасьць. Вядома таксама з ліста

²⁹ A. Stankiewicz, *Bielaruski chryścijanski ruch: historyčny narys*. Vilnia: Chryścijanskaja Dumka, 1939, s. 10.

³⁰ Тамсама, с. 4.

³¹ Хаўстовіч, *Ігнат Даніловіч...*, с. 146.

³² *Poezye trzech braci, Waleryana, Klemensa, Juliana Grzymalowskich. Białorusinów*. W trzech tomach, Petersburg: W drukarni Hazenbergiera, 1837, t. I – *Zabawki poetyckie przez Waleryana*, s. 163; t. II – *Próbki poetyczne przez Klemensa*, s. 168; t. III – *Preludia poetyczne przez Juliana* s. 138.

Аляксандра Грозы да Міхала Гра-боўскага, што браты Грымалоўскія мыслілі якраз нацыянальнымі катэгорыямі: „Браты Грымалоўскія хочуць свой беларускі дыялект вывесці з усеагульнага забыцця; яны збіраюць народныя песні, прыглядаюцца да ягонае прыгажосці ды своеасаблівасці. Я заахвочваю – як магу – гэтых найлепшага жадання маладых людзей. Я не так даўно пісаў да аднаго з іх, выказваючы яму, якая яго чакае слава, калі пакладзе кутні камень новае, славянскага роду літаратуры”³³.

Між тым, польскі фактар застаецца й надалей найбольш масавым і уплывовым, але й ў гэтым руху назіраюцца ваганні сярод тых, хто яшчэ ўчора называў сябе літвінам і лічыў сябе польскім патрыётам, што, дарэчы, адно другому не мяшала. Характэрным прыкладам такіх сумненняў зьяўляецца творчая спадчына Аляксандра Рыпінскага, аўтара беларускамоўнага твору *Нячысьцік* і кнігі на польскай мове пра беларускі народ і яго культуру (Rypinski Aleksander. Bialorus... Paryz, 1840.). Кніга гэта прасякнута польскімі палітычнымі ідэямі й, адпаведна, польскім патрыятызмам, сьцьвярджаецца, што Беларусь – гэта правінцыя Польшчы, што для беларускага народу ўласнай Айчынай зьяўляецца Польшча, і, што ён больш за ўсю яе палюбіў, і мова яго бліжэй да польскай, чым да расейскай, а кнігу сваю аўтар прысьвячае „першаму зь беларускіх сялян, які навучыцца чытаць, а потым гаварыць і думаць па-польску”. Тут ня варта сумнявацца ў шчырасьці аўтарскіх слоў, бо кожны сьведомы католік хацеў бы жыць у каталіцкай дзяржаве, а ня ў той, дзе ўсё, што датычыць яго веры, прыціскаецца й прыніжаецца. Дарэчы, гэта вельмі істотная прычына польскасці многіх каталікоў, бо, менавіта, толькі ў Польшчы яны бачылі моц і заступніцтва ў абароне сваёй веры, чаго нельга было сказаць пра уніятаў: іх абараняць не было каму. Да таго ж, трэба мець на ўвазе, што А. Рыпінскі быў адзін зь першых, хто так актыўна прыцягваў Беларусь да Польшчы ў супрацьвагу Расеі, якая „рускасьцю” беларусаў імкнулася апраўдаць сваю экспансію на „приобретение исконно русских земель”. „Любоў да Айчыны спалучаецца ў мяне з гарачым жаданнем вывесці яе з сённяшняга занядбаньня й узвысіць яе як можна вышэй, вышэй, каб яе ўбачылі на ўсім абшары зямлі!..”, – пісаў А.Рыпінскі ў сваёй кнізе *Bialorus*. Пазьней, у лісьце да Адама Плуга, гаворачы пра аўтараў гісторыі „польскай літаратуры на Белай Русі”, між іншым, адзначаць з крыўдай: „Гэтымі днямі я праглядаў падобную гісторыю Мехяжынскага, выдадзеную ў Кракаве, і ў кожнай з іх вельмі мала пра нас. Можна дарэмна мы горнемся да гэтай няшчаснай Польшчы, як народжаныя на

³³ Цыт. паводле: Хаўстовіч, Ігнат Даніловіч..., с. 146.

Русі, якую і даўней, здаецца, ужо называлі польскай Сібір'ю³⁴. У прапанаваным Адаму Плогу сьпісе „польскіх пісьменнікаў, якія або нарадзіліся на Белай Русі, або таксама пра яе пісалі на абедзвух мовах нашай правінцыі, як польскай, так і русінскай” уключаны ня толькі рыма-католікі (Ян Чачот, Вікенцій Дунін-Марцінкевіч, Арцём Вярыга-Дарэўскі), але й праваслаўныя (Сільвестр Косаў і Стафан Зізаній), а таксама Францыск Скарына³⁵. Гэта яшчэ раз пацвярджае нашу думку пра тое, што ў якасьці польскага фактару быў закладзены рэчпaspалітаўскі крытэрыі адбору.

А яшчэ згадвае А. Рыпінскі ў сваёй кнізе, што ў яго часы ў рымска-каталіцкіх касьцёлах сьвятары не цураліся беларускай мовы, што там заўсёды гучалі беларускія рэлігійныя песьні, асобныя зь якіх ён і прыводзіць у кнізе на мове арыгінала. Пра адну з такіх песень „О! Мой, Божа, веру табе” аўтар піша, што сёньня няма ніводнага касьцёла, ніводнага месца, дзе б не гучала гэта песьня³⁶.

Недзе ў 40-50-х гадах XIX ст. замацоўваецца этнакультурнае азначэньне, кшталту „беларусін польскай культуры”, што трэба разумець як беларус паводле паходжаньня, але выхаваны на польскай культуры (гэта тое ж самае, што й беларус-католік), бо ў адрозьніненьне ад іх ёсьць яшчэ беларусіны рускай культуры (г.зн. праваслаўныя). У гэты час вядомыя былі публікацыі Паўла Шпілеўскага (*Современник*, 1853) і паэма *Тарас на Парнасе*, у якой аўтар, відавочна сімпатызаваў рускай літаратуры. Але й найдалей рэй у культурным жыцьці краю вядуць першыя *беларусіны*. Пішуць яны на польскай мове, у тым ліку пішуць і пра Беларусь, пра яе народ, культуру, мову, літаратуру; пішуць яны на беларускай і расейскай мовах (Тадэуш Лада-Заблоцкі, Ігнат Легатовіч, Аляксандр Рыпінскі, Габрыеля Пузына, Ігнат Храпавіцкі, Іосіф Цытовіч, Рамуальд Падбярэзскі, Франц Савіч, Арцём Вярыга-Дарэўскі, Геранім Марцінкевіч, Адыля з Устроні, Ялегі Пранціш Вуль, Адам Кіркор, Уладзіслаў Сыракомля, Вінцэсь Каратынскі, Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч...). Пра кожнага зь іх можна было б штосьці сказаць як пра працаўнікоў і на карысьць беларускай культуры. Напрыклад, ніхто так не напісаў прыгожа пра Беларусь, і ніхто не сказаў так дагэтуль столькі добрых, шчырых і праўдзівых слоў пра лёс і жыцьцё беларуса, як гэта зрабіў Рамуальд Падбярэзскі ў *Лістах пра Беларусь*³⁷.

³⁴ Цыт паводле: *Пачынальнікі: 3 гістарычна-літаратурных матэрыялаў XIX ст.* Уклад. Г. В. Кісялёў, Мінск: Беларуская Навука, 2003. с. 176.

³⁵ Тамсама, с. 176-177.

³⁶ *Літаратура Беларусі: Першая палова XIX ст...*, с. 258.

³⁷ “Tygodnik Petersburgski”, 1844, nr 79, 81, 82; Р. Падбярэзскі, *Лісты пра*

Колькі слоў асобна пра Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча. Менавіта, ён стаў адным з першых клясікаў-прафесіяналаў новай беларускай літаратуры; ён паказаў магчымасці беларускай мовы ў справе арганізацыі мастацкага тэксту ў многіх літаратурных жанрах, здольнасцях мовы да перадачы найвышэйшых пачуццяў, перажыванняў, філясофскіх разваг. Вялікаю заслугаю В. Дуніна-Марцінкевіча ў папулярызацыі роднай мовы зьяўляецца пераклад паэмы Адама Міцкевіча *Пан Тадэвуш* на беларускую мову. Калі гаварыць каратка пра творчую спадчыну В. Дуніна-Марцінкевіча, дык, у першую чаргу, варта адзначыць глыбокі хрысціянскі пафас яго твораў. У гэтым сэнсе ён увайшоў у гісторыю беларускай літаратуры як першы й найвялікшы хрысціянскі пісьменьнік XIX ст.³⁸ З біяграфіі пісьменьніка вынікае, што ў васьмігадовым узросьце „Сей же малолетний Викентий в прошлом 1819 году отправлен матерью его из Панюшкевич в г. Санкт-Петербург на попечение римско-католических церквей бискупа Сестранцевича, оный там находится...”³⁹. Біскуп Станіслаў Богуш-Сестранцевіч па мяцярынскай лініі прыходзіўся дзядзькам Вінцэнту. Дзядзька быў адукаваным чалавекам, дасведчаным ня толькі ў рэлігійных пытаннях, але й літаратуры, гісторыі, медыцыне, аграрнаміі. Быў ініцыятарам выдання каляндароў (*Каляндар беларускіх намесніцтваў на 1783, Каляндар беларускі, 1784-1795*), даследаваў гісторыю усходне-славянскіх народаў. Сярод яго навуковых працаў *Да следаванні аб паходжанні рускай мовы, Літоўская граматыка* (мелася на ўвазе граматыка беларускай мовы: не выдадзена). „Ёсьць падставы сцвярджаць, што Б.-С. аўтар *Беларускай граматыкі* (рукапіс пакуль не знойдзены)”⁴⁰. Дык вось, у доме такога адукаванага дзядзькі й адначасна мітрапаліта Рымска-Каталіцкіх Касьцёлаў Расеі выхоўваўся да 18-гадовага ўзросту будучы беларускі клясік літаратуры. Зразумела, што Вікенцій надалей сам абіраў свой жыццёвы й творчы лёс, але маральна-духоўны ўплыў свайго дзядзькі-апякуна быў выдавочным.

У другой палове XIX ст. назіраецца масавы прыток у культуратворчы працэс „беларусінаў рускай культуры” і расейскіх этнографоў, але іх дасле-

Беларусь, пераклад на бел. мову М. Хаўстовіча, у: *Шляхам гадоў*: Гіст. літ. зб., уклад Я. Янушкевіча, Мінск: Маст.літ, 1994.

³⁸ И. Богдонович, *О христианских мотивах в белорусской литературе*, Неман 1998, № 1, с. 221-242.

³⁹ Цыт. паводле: Я. Янушкевіч, *За архіўным парогам: Бел. літ XIX-XX стст. у святле архіўных пошукаў*, Мінск: Маст. літ., 2002, с. 10.

⁴⁰ І. П. Хаўратовіч, *Богуш-Сестранцевіч Станіслаў*, у: *Мысліцелі і асветнікі Беларусі: Энцыкл. даведнік*, Мінск: БелЭн, 1995, с. 185.

даваньні, ды й самі яны гэтак жа цягацелі да расейшчыны, як калісьці Аляксандар Рыпінскі да польскасьці. Тым ня менш, у сваіх дасьледаваньнях яны спыніліся на ўзроўні вызначэньня адметнасьцей беларускай этнаграфіі й фальклору, у той жа час беларусы-католікі пайшлі значна далей: яны ствараюць літаратуру – Манькоўская Зоф’я, Фелікс Тапчэўскі, Адам Гурыновіч, Альгерд Абуховіч, Аляксандр Ельскі, Янка Лучына, Марыя Косіч, Лявон Вітан-Дубейкаўскі, Зыгмунт Нагродзкі... Францішак Багушэвіч фармуе сьветапоглядную канцэпцыю беларускай нацыянальнай ідэі, як ідэі культурна-асьветніцкай працы па ўсьведамленьню сябе як нацыі: „Не пакідайце мовы нашай, каб не ўмёрлі...” гучыць як прароцтва й у ХХІ ст.; Кастусь Каліноўскі прапануе ідэю нацыянальна-вызваленчай барацьбы прыгнечаных расейскім царызмам народаў: беларусаў, палякаў, літоўцаў: „За нашую й вашую вольнасьць!”.

Новы віток беларускага нацыянальнага адраджэньня пачатку ХХ ст. звязаны з імёнамі Вацлава Іваноўскага, Браніслава Эпімах-Шыпілы, Каруся Каганца, Яна Неслухоўскага, Іванам і Антонам Луцкевічамі, Алаізаі Пашкевіч (Цёткі), Янкі Купалы – менавіта, гэтыя асобы рымска-каталіцкага веравызнаўня былі ініцыятарамі й арганізатарамі першых беларускіх нацыянальных гурткоў, суполак, партыяў і іншых арганізацыяў. Але тут, трэба прызнаць, што без дапамогі праваслаўных беларусаў такое адраджэньне было б немагчымым. Слушныя высновы на гэты конт робіць Янка Станкевіч: „...калі б пры нашай нядбайнасьці не настала адраджэньне Беларусаў-каталікоў, дык не магчыма было-б запраўднае адраджэньне й арганізаваньне праваслаўных Беларусаў заходняе часьці Беларусі... Без адраджэньне заходняе палавіны Беларусі, найбалей актыўнае, немагчыма беларускае нацыянальнае і дзяржаўнае адраджэньне наагул”⁴¹.

Зразмела, што меў на ўвазе дасьледчык.

Такім чынам, мы разгледзілі некаторыя факты ўплыву каталіцкае часткі насельніцтва Беларусі ў гісторыі й культуры краю ў ХІХ ст. Пры гэтым, мы сканцэнтравалі ўвагу больш на літаратурным працэсе, бо літаратура ў большай ступені ўвабрала ў сябе й праявіла ўстойлівую сьветапоглядную культурную традыцыю народу.

Ад пачатку 1900-х гадоў адбываецца актыўны рост ідэнтыфікацыі ў асяродку рымска-каталіцкага духавенства з арыентацыяй на беларускасьць. У 1917 г. беларускае каталіцкае духавенства выступае арганізаванай сілай у культурна-гістарычным працэсе. Абсягам іх дзейнасьці была шы-

⁴¹ Скарыні, *Аб беларусах*, с. 82.

рокая культурна-асветніцкая праца, якая прадугледжвала пэўныя задачы тэарэтычна-канцэптуальнага характару й канкрэтнай практычнай дзейнасці. У прыватнасці – гэта выпрацоўка канцэпцыі культурна-нацыянальнага адраджэння ў непарыўнай сувязі з хрысціянскай этыкай і маральлю, рэлігійна-нацыянальная дзейнасць у парафіях, пераклад на беларускую мову Святога Пісьма, ўвядзеньне беларускай мовы ў набажэнствах і казаньнях, адкрыццё беларускіх школ, выданьне рэлігійнай, навукова-публіцыстычнай літаратуры й перыёдыкі на роднай мове, даследаваньні ў галіне тэалёгіі, філясофіі, гісторыі хрысціянства й беларускай культуры. Такая праца спрыяла духоўнаму ўдасканальваньню, абуджала самасьвядомасьць і гістарычную памяць народу, служыла абаронай у дэнацыяналізацыі з боку больш моцных у культурным і эканамічным пляне этнасаў і ставіла народ у адзін шэраг з еўрапейскімі народамі⁴².

WPLYW RELIGII KATOLICKIEJ NA ROZWÓJ I FORMOWANIE SIĘ KULTURY BIAŁORUSKIEJ XIX WIEKU

Streszczenie

W niniejszym artykule ukazany został wpływ religii katolickiej na rozwój kultury XIX wieku na Białorusi. Ważną rolę w tym procesie odegrali księża katolicy, a także ukazujące się w tym czasie publikacje katolickie, zwłaszcza katechizmy, pisane w całości bądź częściowo w języku białoruskim. Najwięcej miejsca autor poświęca jednakże działalności literackiej pisarzy polsko-białoruskich wyznania katolickiego, którzy – jak twierdzi – mieli największy wpływ na kształtowanie się i rozwój kultury narodowej w wieku XIX i na początku wieku XX, a także w dużej mierze wyznaczyli drogę nowym pokoleniom pisarzy i poetów białoruskich.

Streściła Beata Siwek

Słowa kluczowe: Kościół katolicki, katechizm, kultura narodowa, religia.

Ключевые слова: католический костёл, Катехизм, национальная культура, религия.

Key words: Catholic Church, catechism, national culture, religion.

⁴² І. І. Трацяк, *Культурна-асветніцкая дзейнасць беларускіх каталіцкіх святароў (пачатак XX ст.-1939 г.)*, Дыс. кандыдата культуралогіі, Гродна 2000, с. 124.